

Mahalliy Byudjet Xarajatlarini Hududlar Ijtimoiy-Iqtisodiy Rivojlanishiga Ta'siri

Hazratqulov Shahboz Boboqul o'g'li¹

Annotatsiya: Ushbu maqolada hududlarni moliyaviy barqarorligini ta'minlashda mahalliy byudjetlar xarajatlaridan eng qulay va samarali foydalanishga erishish yo'llari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Mahalliy byudjet, moliyaviy barqarorlik, mahalliy byudjet xarajatlari, makroiqtisodiy rivojlanish, moliyaviy siyosat.

Kirish

Bugungi kunda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish va liberallashtirish, samarali soliq-byudjet-siyosatidan foydalangan holda iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish, makroiqtisodiy barqarorlik va milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini ta'minlashga qaratilgan islohotlarni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekistonning o'rta muddatli rivojlanish strategiyasida mahalliy byudjet daromadlari bazasini rivojlantirish, ularning moliyaviy mustaqilligini ta'minlash, hududlar o'rtasida raqobat muhitini shakllantirish kabi muhim vazifalar belgilangan bo'lib, mazkur vazifalarni ta'minlashda rivojlangan davlatlar ilg'or tajribasini o'rganish, ularning ijobiy natijalarini respublikamizda qo'llash muhim ahamiyatga molikdir. Hududlarni rivojlantirish borasida fikr yurita turib, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev shunday deydi: "Bu sohalarga shu kungacha bunday katta mablag' berilmagan. Mahalliy byudjetlar xarajatlarini oshirish, mahalliy byudjetlar xarajatlaridan eng qulay va samarali foydalanishga erishish, hududlarning barqaror rivojlanishini ta'minlash, mahalliy davlat hokimiyati organlarining moliyaviy mustaqilligini va mas'uliyatini yanada oshirish chora-tadbirlarini amalga oshirishda ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish muhim ahamiyat egadir.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

Bozor munosabatlari sharoitida aholi daromadlarini davlat tomonidan tartibga solishni yanada takomillashtirish bo'yicha qator xorijlik olimlar ilmiy izlanishlar olib borganlar. Jumladan, Abakumova N.N.², Podovalova R.Y., Anikiyev S.D., Rofe A.I., Jukov A.L., Volgina N.A., Odegov Y.G. xorijlik olimlardan esa Y.Andreyev, O.Bejayev, Vrublevskaya, L.Drobozina, S.Lushin, G.Polyak, V.Rodionova, M.Romanovskiy, V.Slepov, D.Chernik, S.Shatalov³ va boshqa iqtisodchi olimlarning ilmiy tadqiqot ishlarida mazuimizga oid mulohazalarni ko'rishimiz mumkin.

¹Qarshi davlat universiteti Iqtisodiyot kafedrasida o'qituvchisi

² Абакумова Н.Н., Подовалова Р.Я. "Политика доходов заработной платы". М.: ИНФРА - М, 2019 стр-56

³ Андреев Я. Межбюджетные отношения в регионе: опыт, проблемы, решения (на материалах Ярославской области). – М.: Новый Логос, 2022. – С.19.; Бежаев О. Межбюджетные отношения: теория и практика реформирования. – М.: Экзамен, 2019. – 128 с.; Врублевская О. Финансы, денежное обращение и кредит. – М.: Юрайт, 2019. – 368 с.; Дробозина Л. Финансы. – М.: ЮНИТИ, 2018. – 527 с.; Лушин С., Слепов В. Государственные и муниципальные финансы. – М.: Экономист, 2016. – 317 с.; Поляк Г. Бюджетная система Российской Федерации. – М.: ЮНИТИ, 2018. – 540 с.; Родионова В. Финансы. – М.: Финансы и статистика, 2018.– 478 с.; Романовский М., Врублевская О., Сабанти Б. Финансы: Учебник для вузов. – М.: Юрайт, 2019. – 523 с.; Финансы: учебник / Под ред. М.Романовского и др. – М.: Высшее образование, 2018. – 462 с.

O‘zbekistonda aholi turmush darajasini yaxshilash, uning daromadlarini davlat tomonidan tartibga solish borasidagi muammolari yuzasidan Q.X.Abduraxmonov⁴, I.Iskandarov, R.A.Ubaydullayeva, Sh.R.Xolmo‘minov, X.M.Xakimov, N.T.Shoyusopova, A.B.Xayitov va boshqa olimlar ilmiy tadqiqot olib borganlar. Ushbu tadqiqotlar muhim ilmiy va uslubiy manba bo‘lsada, bozor iqtisodiyoti sharoitida O‘zbekiston Respublikasida mavjud uy xo‘jaliklarining qo‘llanilmayotgan imkoniyatlarini, ular joylashgan hududdagi mavjud salohiyat va o‘ziga xos xususiyatlarni e‘tiborga olgan holda, aholi daromadlarini yanada oshirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar deyarli amalga oshirilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot jarayonida iqtisodiy voqealik jarayonlarini o‘rganishning ilmiy usullari - tizimli tahlil, umumlashtirish, guruhlash, kuzatish, tahlilning mantiqiy va taqqoslama usullari, abstrakt-mantiqiy fikrlash, qiyosiy tahlil kabi usullardan foydalanildi.

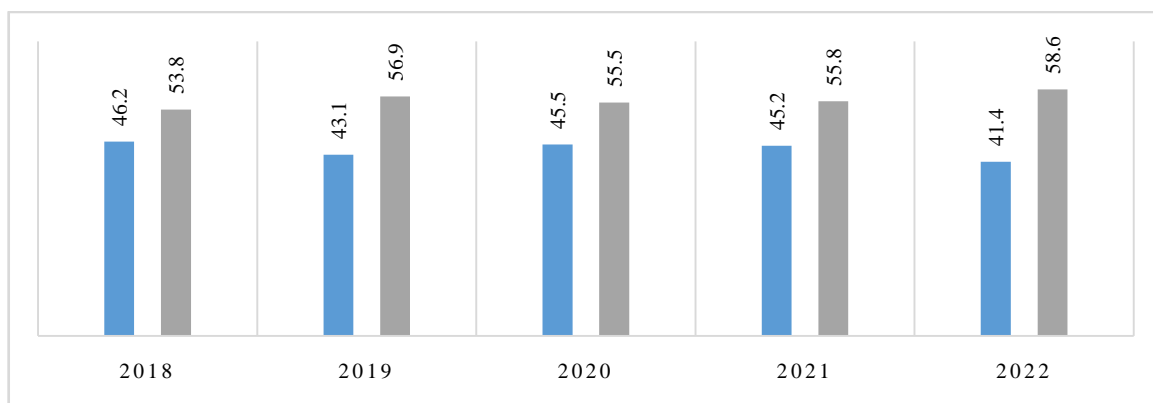
Tahlil va natijalar

Mahalliy byudjetlarning mazmun-mohiyati uning o‘ziga xos xususiyatlari va muhim belgilari bilan ifodalanadi. Mahalliy byudjetlar, eng avvalo, tegishli viloyat, tuman va shaharlarning ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan bo‘ladi. Shu maqsadda ular mahalliy hokimiyat organlarinig o‘ziga yuklatilgan vazifalarni bajarishlari uchun daromadlar manbalari va tushumlar miqdoriga ega bo‘lishlari taqozo etadi. Shuningdek, mahalliy byudjetlar hisobidan mahalliy hokimiyatga bo‘ysunuvchi korxonalar, tashkilot va muassasalar moliyalashtiriladi. Bu esa aniq maqsadlar uchun ajratiladigan mablag‘lar sarfi yo‘nalishlarini nazarda tutadi. Mahalliy byudjetlarga xos bo‘lgan ushbu xususiyatlar va muhim belgilarning barchasi bir vaqtning o‘zida namoyon bo‘lishi mahalliy byudjetlarning mazmuni va mohiyatini ifodalaydi.

O‘zbekiston Respublikasi davlat byudjeti tarkibiga kiruvchi Qoraqalpog‘iston Respublikasi byudjeti hamda mahalliy byudjetlar daromadlar va xarajatlar bo‘yicha muvozanatlashgan (balanslashgan) bo‘lishi shart. Rejali xarajatlarning uning daromadlaridan ortishi (defitsit) faqat respublika byudjeti parametrlarida ko‘zda tutilishi mumkin.

Mahalliy byudjetlarning iqtisodiy faoliyat yuritishlari o‘z daromad manbalari mavjudligi bilan xarakterlanadi. Ular o‘z hududlarida turli yo‘nalishdagi vazifalarni bajarishlari uchun yetarli miqdorda moliyaviy mablag‘ga ega bo‘lishlari kerak.

Olib borilgan tadqiqot natijalariga ko‘ra, mahalliy byudjetlar xarajatlarining O‘zbekiston Respublikasi byudjeti xarajatlaridagi salmog‘i o‘sib borgan. Biz, buni quyidagi rasmda keltiramiz. Rasm ma‘lumotlarining tahlili shundan dalolat beradiki, mamlakatimizda davlat byudjeti xarajatlari tarkibida mahalliy byudjetlarning egallagan ulushi 2020-yildagi 55,8 foizdan 2021-yilda 58,6 foizga etgan. Ushbu omil esa, mamlakatimizda mahalliy byudjetlarning ahamiyati o‘sib borayotganligidan dalolat beradi.

⁴ Abduraxmonov Q.X. "Mehnat iqtisodiyoti". Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik. T.; "Mehnat", 2019

1-rasm. O‘zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti xarajatlari tarkibida mahalliy byudjetlar xarajatlarining salmog‘i⁵

Mahalliy byudjetlarni ijtimoiy sohani rivojlantirishdagi rolini oshirish bo‘yicha chet el tajribasin o‘rganish O‘zbekistonda bozor iqtisodiyotiga o‘tish yuzasidan amalga oshirilayotgan islohotlar jarayonida muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Chunki bu islohotlarning byudjet sohasidagi provard natijasi, mahalliy byudjetlarni byudjet jarayonlaridagi ahamiyatini oshirish orqali ijtimoiy sohalarni mablag‘ bilan ta‘minlash va ularni rivojlantirishdan iborat.

Amalda tumanda qaysidir kommunal sohada uzilishlar va talafotlar yuz bersa, ular bilan tegishli bo‘limlar shug‘ullanishga harakat qilishadi. Ammo masalaning to‘la-to‘kis yechimi yuqori tashkilotga bog‘liq bo‘ladi. Sababi – texnika kerakmi, xomashyo kerakmi, unga murojaat qilish, bersa-ku, xo‘p-xo‘p, bermasa, kutish lozim. Bu aholida haqli e‘tirozlar tug‘ilishiga va tabiiy ne‘matlar isrofgarchiligiga olib keladi.

Shuningdek, mavjud muammolarni bartaraf etish uchun mablag‘lar yetishmasligi sababli kommunal sohada tez-tez avariylar ro‘y berib turadi. Demak, ushbu soha bo‘limlarini to‘liq tuman hokimiga bo‘ysindirib, moliyaviy mablag‘lar boshqaruvini tuman xalq deputatlar kengashi zimmasiga yuklash ayni yo‘nalishdagi xato-kamchiliklarni tuzatishda maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Mahalliy byudjetlar mahalliy boshqaruv idoralari faoliyat ko‘rsatishining asosiy moliyaviy manbasi bo‘lib, tegishli ma‘muriy hududning ijtimoiy-soha xarajatlarini moliyalashtirish, hududlarda iqtisodiyot tarmoqlari rivojlanishini ta‘miinlash, ishlab chiqarish, bozor va ijtimoiy infratuzilmani yanada rivojlantirish, hududlarni obodonlashtirish va ko‘kalamzorlashtirish, hududda turli davlat dasturlari asosida bunyodkorlik ishlarini amalga oshirish, aholining yordamga muhtoj va kam ta‘minlangan qismini moddiy ta‘minlash orqali hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mahalliy byudjetlar mustaqilligini aniqlashda mahalliy byudjetlarning xarajatlariga teng miqdordagi o‘z daromadlari bilan ta‘minlanganligi, daromadlari tarkibida transfertlar ulushining kamligi (yoki bo‘lmasligi), mahalliy hokimiyatning tegishli byudjetni erkin tasarruf etishdagi vakolatlar darajasining yuqoriligi kabilarni eng muhim ko‘rsatkichlar sifatida qayd etish mumkin.

Bir vaqtning o‘zida mahalliy byudjetlar daromadlarining xarajatlariga mutanosib emasligi ular daromadlari manbalarining tarkibiga va xarajat yo‘nalishlariga bevosita bog‘liqdir. Shu nuqtai nazardan mahalliy byudjetlar mustaqilligining oshirilishi daromad manbalarining kengaytirilishini, tadbirkorlik faoliyatining rivojlantirilishini, hududlarning iqtisodiy salohiyatidan oqilona foydalanilishini hamda ularning xarajat majburiyatlarining optimallashtirilishini taqozo etadi.

Mahalliy byudjetlarning qo‘shimcha manbalaridan foydalanish to‘g‘risidagi qarorlar tuman, shahar hokimlari tomonidan emas, balki mahalliy kengashlar tomonidan qabul qilinishi tegishli mahalliy byudjet daromadlaridan oqilona foydalanish imkonini beradi. «Tashabbusli byudjet» tizimida mahalliy byudjetlarning qo‘shimcha manbalaridan foydalanish yuzasidan fuqarolar tomonidan o‘rinli va mazmunli takliflar berilishini, berilayotgan ovozlarning xolisligini ta‘minlashda elektron raqamli imzodan foydalanish tartibini joriy etish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu orqali tegishli hududning ijtimoiy-iqtisodiy muammolarini o‘z vaqtida bartaraf etishga, mavjud infratuzilmani yaxshilashga, pirovardida, mahalliy byudjetlar mablag‘laridan samarali foydalanishga erishiladi.

Xulosa va takliflar

Qilingan xulosalar asosida mahalliy byudjet daromadlarini oshirish, byudjet mustaqilligiga erishish va ijtimoiy-iqtisodiy masalalarga yechim topish maqsadida quyidagi taklif va tavsiyalarni berish mumkin:

Birinchidan, mahalliy byudjet doirasida mahalliy soliq va yig‘imlarni to‘liq shaklda va ushbu ko‘rsatkichlarni keyingi yillarda ham o‘zgarishsiz qoldirish, ya‘ni yuqori byudjet belgilagan shartlar asosida taqsimlamaslik.

Amalda yirik soliq tushumlarining tuman mahalliy byudjetidagi ulushi yuqori pog‘onada turuvchi byudjetdan belgilanadi. Bunda mahalliy byudjetga keyingi yillardagi tushumlarni belgilash imkoni bo‘lmaydi. Chunki bu ko‘rsatkich vaqt o‘tishi bilan o‘zgarishi mumkin. Masalan, tumanda ishlab chiqarish korxonalarini va ishlab

⁵ O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va Moliya vazirligi ma‘lumotlari asosida tayyorlandi.

chiqarish hajmi ko'payib, ular to'lagan soliqlar salmog'i ham ortsa, kelasi yilda ajratma soliq bazasi ko'paygani hisobiga kamaytiriladi. Bunday vaziyatda tuman iqtisodiy o'sishga erishib bo'lmaydi.

Ikkinchidan, ma'lum bir soliq to'lovchining muayyan solig'ini emas, balki barcha soliqlarini tuman byudjeti ixtiyorida qoldirish.

Amalda ishlab chiqarish korxonasi to'lagan soliqlarning ayrimlari tuman mahalliy byudjetiga, ayrimlari yuqori byudjetga tushadi. Bu kelgusida tumanning iqtisodiy ahvolini yaxshilab, mahalliy byudjetga tushumlarni ko'paytirishga qaratilgan chora-tadbirlarni belgilash, shuningdek, moliyaviy yechimini kutayotgan xarajatlarni moliyalashtirish uchun zamin yaratadi.

Uchinchidan, soliqlar va yig'img'lar tushumini tuman, shahar va respublika o'rtasida taqsimlaganda soliq turiga emas, soliq to'lovchisiga qarab bo'lish.

Amalda bir korxonadan to'lanadigan soliq to'lovi tushumi tuman, shahar (viloyat) va respublika o'rtasida taqsimlanadi. Bu ishlar tuman soliq inspeksiyalari tomonidan amalga oshiriladi. Oqibatda barcha soliq to'lovlari to'liq to'lanishini nazoratga olishda qiyinchiliklarga duch kelinmoqda. Agar umum tartibdagi yirik soliq to'lovchilar respublika byudjetiga to'liq qamrab olinsa, foydadan xoli bo'lmas edi.

Chunki ularning yuridik manzillari bir joyda, ishlab chiqarish korxonalari esa turli hududlarda bo'ladi.

To'rtinchidan, xarajatlarni amalga oshirishda barcha hududlarni yoppasiga yuqori byudjetdan beriladigan maqsadli transfertlarga bog'lamaslik.

Beshinchidan, har yilgi mahalliy byudjet parametrlarini tumandagi real ehtiyojdan kelib chiqib, samarali yo'nalishlarga tuman xalq deputatlari tomonidan tasdiqlash. Ya'ni "pastdan tepaga" tamoyili asosida ish tutish kerak. Bugungi kunda aksincha "tepadan pastga" tamoyili ustunlik qilmoqda.

Amalda mahalliy byudjet parametrlarini tasdiqlash asosi yuqori byudjetdan mahalliy byudjet daromadlarini belgilashda soliqlar va yig'img'lar umumiy ulushi va xarajatlarning sohalar kesimidagi reja ko'rsatkichlari aniq belgilab beriladi va tasdiqlangan bu ma'lumotlar tuman xalq deputatlari kengashi tomonidan mahalliy byudjet parametrlarini tasdiqlashda shundoqqina ko'chiriladi, xolos. Aslida-chi?..

Tumandagi real holatni hokim, deputatlar va mutasaddi rahbarlar yaxshi bilishadi. Shundan kelib chiqib, mahalliy byudjet parametrlarining daromad va xarajat yo'nalishlarini ularning o'zlari belgilasa, yillar davomida ko'pchilikni qiynab kelayotgan muammolar barham topardi.

Oltinchidan, tuman hokimlariga byudjet tashkilotlarini saqlash xarajatlaridan tashqari, kommunal xizmatlar va infratuzilmani yaxshilash uchun mablag' rejalashtirishga ruhsat berish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Soliq Kodeksi. 2019-yil 30-dekabr.
2. O'zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksi. 2013-yil 26-dekabr.
3. O'zbekiston Respublikasining 1993 yil 2 sentabrdagi «Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida»gi 913-XII-son Qonuni.
4. O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 9 dekabrda «2020 yil uchun 5.O'zbekiston Respublikasining davlat byudjeti to'g'risida»gi O'RQ-589- son Qonuni.
5. Mirziyoyev SH.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – T.: «O'zbekiston», 2017 y. – 104 b.
6. Alimardonov M.I., Tuxsanov Q.N. Soliqlar nazariyasi. – T: Adabiyot, 2005. – 209 b.
7. Arbatskaya Y. Mestnoye samoupravleniye i razvitiye territoriy: Rossiyskiy i Yevropeyskiy opit / pod red. YE.Gritsenko, E.Markvarta, V.Moxova. – Perm: Izdatelstvo Permskogo natsionalno issledovatel'skogo politexnicheskogo universiteta, 2014. – 529 s.
8. Bejayev O. Mejbyudjetniye otnosheniya: teoriya i praktika reformirovaniY. – M.: Ekzamen, 2001. – 128 s.
9. Berzova N. Finansi: uchebnik dlya bakalavrov / N.I. Berzova. – M.: Yurayt, 2014. – 590 s.

